

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

MAY 1977

١٠٥١٥٤

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی فقهی مسأله قصاص در آیات قرآن

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر جواد حیدری خراسانی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید محمد جواد وزیری فرد

نگارنده:

۱۶۱۲۷ / ۴۴۸۷

لیلا زند لشنی

بهار ۱۳۸۷

۱۰۵۶۵۴

تاریخ: ۸۷/۲/۲۴

شماره: ۱۱/۱۳۵

پیوست:

بیت

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
دانشگاه قم

« صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد »

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه الشریف»

جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد خانم: لیلا زندلشنی رشته: فقه و مبانی حقوق اسلامی
تحت عنوان: بررسی فقهی مساله قصاص در آیات قرآن
با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ: ۸۷/۲/۲۴ تشکیل گردید.
در این جلسه، پایان نامه با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت و نامبرده نمره با عدد ۱۷/۱۷^۵ با حروف
با درجه: عالی ○ بسیار خوب ⊕ خوب ○ قابل قبول ○ دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	امضاء
آقای ممدمحمدی فراسانی	استاد راهنما	استادیار	
آقای سیدمحمدی دوزیری فرد	استاد مشاور	استادیار	
آقای سیدیهوسف علوی وثوقی	استاد ناظر	استادیار	
آقای سیدمحمدسن مومنی	استاد ناظر	مربی	
آقای عسگر دیرباز	نماینده کمیته تخصیلات تکمیلی	استادیار	

مدیر امور آموزش و تمصیبات تکمیلی
نام و امضاء:

معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده

نام و امضاء:

نشانی:

قم، جاده قدیم اصفهان،
دانشگاه قم

کد پستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱

تلفن: ۲۸۵۳۳۱۱

دورنویس:

معاونت آموزشی ۲۸۵۵۶۸۴

معاونت اداری ۲۸۵۵۶۸۶

معاونت دانشجویی ۲۸۵۵۶۸۸

تقدیم به:

تقدیم به ساحت قدسی امام عصر (بقیه الله) عجل الله تعالی فرجه الشریف ،

که با آمدنش همه ی هستی بهار خواهد شد.

و تقدیم به دو نعمت بی بدیل زندگیم؛

تقدیم به تو ای مادر، ای کهکشان عشق و عطوفت ،

و تو ای پدر ، ای تکیه گاه امید ،

استوار باد سرو قامتان ،

مستدام باد عزت و حیاتتان

تقدیر و تشکر:

«هذا من فضل ربی»

سپاس و ستایش خدای را که بار دیگر فضل و رحمتش را بر این بنده ی حقیر ارزانی داشت تا قدمی دیگر در راه اعتلای دانش خویش و تحصیل علم بردارم و پایان این گام هر چند کوچک را به تبعی هر چند اندک بر علم دین بگذارم.

«من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق»

با سپاس و قدر دانی از زحمات بی شائبه و رهنمودهای گران قدر «جناب استاد، دکتر جواد حیدری خراسانی» و نیز تشکر فراوان از استاد مشاور عزیز «جناب استاد، دکتر سید محمد جواد وزیری فرد» برای این دو بزرگوار، عمر با عزت و توفیق روز افزون از در گاه ایزد منان مسئلت دارم.

چکیده:

این پایان نامه تحت عنوان «بررسی فقهی آیات قصاص» به بررسی احکام قابل استنباط از آیات قصاص پرداخته. در قرآن دو دسته آیه می توان یافت که دلالت بر قصاص دارند، یک دسته آیاتی که بر مطلق مقابله به مثل در برابر ظلم دلالت دارند، فقها استدلال کرده اند که یکی از مصادیق آن، مقابله به مثل در قتل و جرح عمدی می باشد که در واقع همان قصاص است.

دسته ی دوم که در حدود هفت آیه می باشد، آیاتی هستند که بر حرمت قتل عمد، (به جز قتل مهدور الدم) و مجازات آن در دنیا و آخرت اشاره می کنند؛ بعضی از این آیات کریمه دلالتشان بر قصاص عضو و قصاص نفس نص می باشد.

به طور کلی آن چه از این آیات به دست می آید این است که در صورتی که جنایت عمدی اعم از قتل، قطع و جرح بر شخصی وارد آید برای خود مجنی علیه و در صورت فوت او برای اولیای دم مقتول که همان وارث وی به جز زوج و زوجه می باشند، حق قصاص به وجود می آید که البته حق تجاوز از مقابله ی به مثل را ندارند، در غیر این صورت خود، متعدی بوده و مجازات می شوند، اما اگر خواهان عفو باشند (که مورد تأکید هم قرار گرفته) می توانند از حق قصاص خود گذشته و یا در عوض گرفتن دیه، جانی را مورد عفو قرار دهند، اما در صورتی که صاحبان حق، خواهان قصاص باشند، جانی باید دارای شرایط قصاص، از جمله بلوغ، عقل، اراده، تساوی در حریت، عبدیت و جنسیت و اسلام و نداشتن رابطه ی پدر و فرزندی و مهدور الدم نبودن مقتول باشد؛ و در قصاص اعضا نیز علاوه بر این شرایط، شرایطی نظیر تساوی در اعضا و محل آن ها و سلامتی و مرض را باید مورد توجه قرار داد؛ در صورت نبودن این شرایط و یا در قصاص عضو، اگر قصاص موجب تلف جانی بشود و امکان مقابله به مثل نباشد، حق قصاص از بین رفته و تبدیل به دیه می شود؛ که بر عهده ی خود جانی و در بعضی از این موارد بر عهده ی عاقله ی وی می باشد.

در ضمن در این تحقیق سعی شده بر مبنای آیات به شبهاتی که بر این حکم وارد شده پاسخ داده شود.

کلید واژه ها: فقه - آیات - قتل - عمد - قصاص

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۲	مقدمه
۳	۱- فرضیه تحقیق
۳	۲- روش تحقیق
۳	۳- پیشینه تحقیق
۴	۴- پرسش های تحقیق
۴	۵- اهداف تحقیق
۵	۶- محدوده تحقیق
۵	۷- ضرورت تحقیق
۵	۸- موانع و مشکلات تحقیق
۵	۹- مقوله شناسی تحقیق
۵	۹-۱) تعریف لغوی فقه
۶	۹-۲) تعریف اصطلاحی فقه
۷	۹-۳) آیات
۹	۹-۴) آیات الاحکام
۹	۹-۵) عمد
۹	۹-۶) قتل
۱۱	۹-۷) قتل عمد
۱۱	تعریف اول

- تعریف دوم..... ۱۱
- تعریف سوم..... ۱۲
- انواع قتل عمد..... (۹-۸) ۱۴
- قتل بی واسطه (بالمباشره)..... الف ۱۴
- قتل با واسطه (بالتسیب)..... ب ۱۴
- قصاص..... (۹-۹) ۱۴
- انواع قصاص..... (۹-۱۰) ۱۵
- قتل قصاص نفس..... الف ۱۶
- قتل قصاص طرف یا عضو..... ب ۱۶
- فصل دوم: بررسی آیات قصاص..... ۱۷
- مبحث اول: دلایل عام قرآنی بر قصاص..... ۱۸
- تشریح قصاص..... ۱۸
- نکات قابل استنباط از آیه ی ۴۰ و ۴۱ شوری (و جزاء سیئه...)..... ۲۰
- نکات قابل استنباط از آیه ی ۱۹۴ بقره (فمن اعتدی...)..... ۲۵
- مبحث دوم: دلایل خاص قرآنی بر قصاص..... ۲۹
- بخش اول: دلایل قرآنی قصاص نفس..... ۲۹
- گفتار اول: دلایل قرآنی قصاص نفس..... ۳۰
- تحلیل و بررسی آیه ۳۲ سوره ی مائده (من أجل ذلك...)..... ۲۷
- ۱- تحلیل واژگان آیه..... ۳۰
- ۱-۱ «من أجل ذلك»..... ۳۰
- ۱-۲ «کتینا»..... ۳۲
- ۱-۳ «نفس»..... ۳۲
- ۱-۴ «بغیر نفس»..... ۳۳

- ۳۳..... (۱-۵) «او فساد فی الارض»
- ۳۷..... ۲- نکات قابل استنباط از آیه
- ۳۷..... (۲-۳-۱) مهدور الدم
- ۳۷..... (۲-۳-۲) انواع مهدور الدم
- ۳۹..... تحلیل و بررسی آیه ی ۱۷۸ سوره ی بقره (یا ایها الذین امنوا کتب علیکم ..)
- ۳۹..... شأن نزول
- ۴۰..... ۱- تحلیل واژگان آیه
- ۴۰..... (۱-۱) «کتب»
- ۴۰..... (۱-۲) «القتلی»
- ۴۰..... (۱-۳) «الحر» و «العبد»
- ۴۱..... (۱-۴) «أخیه»
- ۴۲..... (۱-۵) «عفی»
- ۴۲..... (۱-۶) «شیء»
- ۴۳..... (۱-۷) «فاتباع بالمعروف»
- ۴۳..... (۱-۸) «اداء الیه باحسان»
- ۴۴..... (۱-۹) «ذلک»
- ۴۵..... (۱-۱۰) «فمن اعتدی بعد ذلک»
- ۴۶..... (۱-۱۱) «فله عذاب الیم»
- ۴۶..... آیا این آیه منسوخ است؟
- ۴۷..... ۲- نکات قابل استنباط از آیه
- ۴۸..... حکم قصاص از زبان احکام خمس
- ۴۹..... حکم فقهی بخش اول آیه از زبان فقیهان امامیه
- ۵۰..... حکم حقوقی مساله

- ۵۱..... قصاص حق الله يا حق الناس
- ۵۴..... قصاص در میان یهودیان و مسیحیان و دوران جاهلیت
- ۵۵..... تحلیل و بررسی آیه ی ۱۷۹ سوره ی بقره (و لکم فی القصاص ...)
- ۵۶..... ۱۰- تحلیل واژگان آیه
- ۵۶..... (۱-۱) «حیوه».....
- ۵۶..... (۱-۲) «لعلکم تتقون».....
- ۵۷..... (۱-۳) «اولی الالباب».....
- ۵۹..... منظور از حیات در این آیه چیست
- ۶۱..... تحلیل و بررسی آیه ی ۳۳ سوره ی اسراء (و لا تقتلوا النفس ...)
- ۶۲..... ۱- تحلیل واژگان آیه.....
- ۶۲..... (۱-۱) «لا تقتلوا النفس».....
- ۶۲..... (۱-۲) «حرم الله».....
- ۶۲..... (۱-۳) «الحق».....
- ۶۲..... (۱-۴) «من قتل مظلوما».....
- ۶۳..... (۱-۵) «ولی».....
- ۶۳..... (۱-۶) «سلطانا».....
- ۶۳..... (۱-۷) «فقد جعلنا لولیه سلطانا».....
- ۶۴..... (۱-۸) «فلا یسرف».....
- ۶۵..... (۱-۹) «انه کان منصوراً».....
- ۶۶..... ۲- نکات قابل استنباط از آیه
- ۶۹..... تحلیل و بررسی آیه ی ۹۳ سوره نساء (من یقتل مو مناً...)
- ۶۹..... شأن نزول.....
- ۷۱..... آیا قاتل خالد در جهنم است

تحلیل و بررسی آیه ی ۹۲ سوره ی نساء (و ما کان لمو من ...) ۷۴.....

۱- تحلیل واژگان آیه..... ۷۴.....

۱-۱) «ما کان»..... ۷۴.....

۱-۲) «خطا»..... ۷۵.....

۱-۳) «الا»..... ۷۵.....

۱-۴) «فتحریر رقبه»..... ۷۶.....

۱-۵) «دیه»..... ۷۷.....

۱-۶) «الا ان یصدقوا»..... ۷۷.....

۱-۷) «فان کان من قوم عدو لکم»..... ۷۷.....

۱-۸) «قوم من بینکم و بینهم میثاق»..... ۷۸.....

۱-۹) «فمن لم یجد فصیام شهرین»..... ۷۸.....

۱-۱۰) «توبه»..... ۷۸.....

۲- نکات قابل استنباط از آیه..... ۷۹.....

۲-۳) کفاره..... ۷۹.....

۲-۴) دیه در قتل خطا..... ۸۲.....

۲-۵) انواع دیه..... ۸۲.....

۲-۶) میزان دیه..... ۸۳.....

۲-۷) عاقله..... ۸۴.....

۲-۸) شرایط عاقله..... ۸۵.....

امام عاقله ی کسی که عاقله ندارد..... ۸۶.....

گفتار دوم: شرایط قصاص..... ۹۰.....

۱- تساوی در حریت و عبدیت..... ۹۱.....

۲- تساوی در جنسیت..... ۹۳.....

- ۳- تساوی در دین..... ۹۴
- ۴- انتقای رابطه پدر و فرزندی..... ۹۷
- ۵- بلوغ قاتل..... ۱۰۰
- ۶- عاقل بودن قاتل..... ۱۰۱
- ۷- مست نبودن قاتل..... ۱۰۲
- ۸- عدم فقدان اراده در اثر خواب، بی هوشی و ناینبایی..... ۱۰۳
- ۹- مهذور الدم نبودن مقتول..... ۱۰۵
- گفتار سوم: صاحبان حق قصاص (اولیای دم)..... ۱۰۷
- ۱- اولیای دم چه کسانی هستند..... ۱۰۷
- ۲- چگونگی بر خورداری و اعمال حق قصاص توسط ورثه..... ۱۱۰
- ۳- حق قصاص در صورت وحدت قاتل و تعدد مقتول..... ۱۱۲
- ۴- حق قصاص در صورت وحدت مقتول و تعدد قاتل..... ۱۱۳
- گفتار چهارم: عفو از قصاص..... ۱۱۶
- ۱- عفو مجنی علیه..... ۱۱۶
- ۲- عفو اولیای دم..... ۱۱۸
- ۳- عفو ولی امر یا حاکم..... ۱۱۸
- بخش دوم: دلایل قرآنی قصاص عضو..... ۱۱۹
- تحلیل و بررسی آیه ی ۴۵ سوره ی مائده (و کتبنا علیهم فیها.....)..... ۱۱۹
- ۱- تحلیل واژگان آیه..... ۱۲۱
- ۱-۱) «النفس بالنفس»..... ۱۲۱
- ۱-۲) «الجروح قصاص»..... ۱۲۱
- ۱-۳) «فمن تصدق به فهو كفارة له»..... ۱۲۲

۱۲۳.....	۲- نکات قابل استنباط از آیه.....
۱۲۴.....	شرایط قصاص عضو.....
۱۲۴.....	۱-۲-۲) تکافو.....
۱۲۵.....	۲-۲-۲) تساوی در اعضاء.....
۱۲۶.....	۳-۲-۲) امکان استیفای حق.....
۱۲۷.....	انواع شجاج و جراح.....
۱۲۹.....	۴-۲-۲) رعایت مماثله.....
۱۳۲.....	فصل سوم: نقد و بررسی شبهات قصاص.....
۱۳۳.....	مقدمه.....
۱۳۴.....	اهداف مجازات براساس ینش اسلامی.....
۱۳۵.....	شبهه اول: خشونت در قصاص.....
۱۳۷.....	شبهه دوم: قصاص انتقام جویانه است.....
۱۳۹.....	عفو از موضع قدرت.....
۱۴۰.....	شبهه سوم: مجرم بیمار است.....
۱۴۱.....	شبهه چهارم: قصاص و تبعیض بین زن و مرد.....
۱۴۲.....	شبهه پنجم: قصاص و تبعیض بین مسلمان و کافر.....
۱۴۳.....	شبهه ششم: قصاص و فرزند کشی.....
۱۴۵.....	شبهه هفتم: قیمت گذاری بر اعضاء.....
۱۴۷.....	شبهه هشتم: عضو بریده شده را می توان چسباند؟.....
۱۴۸.....	فصل چهارم: نتیجه گیری.....
۱۵۱.....	منابع و مأخذ.....

فصل اول :

کلیات و مفاهیم

مقدمه :

قصاص در میان جوامع انسانی بی سابقه نبوده است ، حتی در قدیمی ترین قوانین بر جای مانده از تمدن کهن شرقی و غربی ، می توان نمونه هایی از (مقابله به مثل) را در نظام های کیفری پیدا کرد ؛ همچنین قصاص، در شریعت موسوی بر طبق آیات قرآن، قابل قبول، و یک مجازات بدون جانشین است. در عین حال ، اگر چه در شریعت اسلام، قصاص از نظر مفهومی همان مقابله به مثل است ، اما با توجه به ویژگی ها و شرایطی که برای اجرای این مجازات در اسلام مقرر شده است، می توان گفت که قصاص یک امر جدید و کاملاً متفاوت با آن چیزی است که در گذشته، وجود داشته است ؛ بنابراین ، وجود سابقه ی تاریخی برای این نوع مجازات ، دلیل بر این نیست که مجازات قصاص یک حکم کیفری امضایی است .

امروزه توجه به این آیات و هر گونه اقدام برای اجرایی نمودن آن با واکنش های فراوانی از سوی افراد و جوامع بین الملل مواجه بوده است ، در فضای جوامع امروزی نیز افکار عمومی تا حدودی تحت تأثیر جو روانی نسبت به این حکم الهی دچار تردید شده است ، که به بهانه ی خشن بودن و یا انتقام جویانه تلقی کردن این مجازات و یا تبعیض قائل شدن بین انسان ها در این کیفر ، با آن به مخالفت پرداخته اند که وظیفه ی علمای دینی است که به روشن گری درباره ی این دسته از احکام الهی که مورد هجوم برخی قرار گرفته پردازند. بخشی از این تحقیق نیز گامی در این جهت می باشد.

۱- فرضیه های تحقیق:

در این تحقیق، فرضیه های ما این موارد می باشد.

- ۱- در قرآن آیات مربوط به قصاص وجود دارد؛ و احکام فقهی مربوط به قصاص را می توان از این آیات به دست آورد.
- ۲- از دیدگاه قرآن، قصاص بر دو قسم است: قصاص نفس و قصاص عضو.
- ۳- خلود در جهنم با کشته شدن عمدی حتی یک نفر و تحمل مجازات قصاص منافاتی ندارد.
- ۴- اگر قصاص و مقابله به مثل مورد پذیرش قرآن باشد، به رغم ظاهر خشونت آمیز آن، عین رحمت الهی است، و در اصل جلوگیری از قتل و کشتار است.
- ۵- قصاص عضو تنها در مواردی قابل قبول است که از حد مقابله به مثل تجاوز نشود، و یا موجب قتل نگردد، و همچنین است در قصاص جنایت به جرح (چون ممکن نیست، مورد به دیه تغییر می شود).

۲- روش تحقیق:

روش در این تحقیق به صورت کتاب خانه ای می باشد و سعی شده در بررسی آیات نیز به روش بزرگان در کتاب های آیات الاحکام، عمل شود، ابتدا به بررسی لغات آیات و بعد به استخراج احکام مستنبط از آیات پرداخته ایم.

۳- پیشینه تحقیق:

در زمینه ی قصاص کتب فراوانی تدوین شده است، و تمامی کتب فقهی و تفسیری نیز به بررسی این حکم و آیاتش پرداخته اند، اما درباره ی شبهات وارد شده از جانب منکرین قصاص و پاسخ به آن ها به ندرت کتابی یافت، و مقالات نوشته شده در این زمینه نیز فقط به دو و یا سه مورد از این شبهات پرداخته اند.

۴- پرسش های تحقیق:

هر تحقیق بر محوریت یک و یا چند سوال شکل می گیرد. در این تحقیق نیز سعی شده است به این سوال ها پاسخ داده شود.

۱- حکم قصاص یا توجه به احکام خمس چیست؟

۲- با توجه به توصیه های اسلام به گذشت و رأفت اجرای حکم قصاص در چه شرایطی مبرم و محکم است؟

۳- از آن جا که قصاص قتل است، چرا در آیه ۱۷۹ سوره ی بقره از آن تعبیر به حیاه شده است؟ و مراد از حیاه در این آیه چیست؟

۴- آیات قصاص مربوط به مجازات تکوینی و عقوبت های قیامت است، یا احکام تشریحی است؟

۵- مهمترین شبهات درباره ی قصاص چیست و طبق آیات پاسخ به آن ها چه می باشد؟

۵- اهداف تحقیق:

ما معتقدیم که تحقیق و کاوش در پیرامون معارف بلند اسلام، و عرضه ی صحیح آن با دلیل و برهان، امروز یکی از فرایض و رسالت های حوزه ها و محافل علمی و دانشمندان متعهد و اندیشمندان مسلمان است؛ چه هر قدر معارف اسلامی به بحث نهاده شوند جامعه آن را بهتر پذیرا خواهد بود.

هدف اصلی ما در این تحقیق دفاع از قوانین اسلام از جمله قصاص می باشد، و اثبات این که این حکم، یک حکم الهی است، و بر خلاف آن چه مخالفان می پندارند دارای مصلحتی عظیم برای جامعه و افراد آن می باشد.

۶- محدوده ی تحقیق:

این تحقیق به بررسی نظرات چندین مفسر بزرگ در باره ی آیات قصاص و تطبیق احکام قابل استنباط از آیات ، با نظرات فقهای بزرگ امامیه و به صورت محدود تطبیق با اقوال فقهای اهل سنت می باشد. البته قصاص در تمامی جوانبی که فقها بدان پرداخته اند مورد بررسی قرار نگرفته است ، بلکه بررسی احکام قصاص فقط در محدوده ی آیات قصاص بوده است.

۷- ضرورت تحقیق:

نظر به این که موضوع دانش فقه ، افعال مکلفین است ، و امروزه جنایت های عمدی به خصوص قتل، که از دیدگاه فقه مشمول مجازات قصاص است ، رو به فزونی می باشد، و با توجه به شبهات جدیدی که در باب قصاص در جهان کنونی با آن رو به رو هستیم ، بررسی این حکم ، از دیدگاه قرآن کریم لازم و ضروری به نظر می رسد.

۸- موانع و مشکلات تحقیق:

در این تحقیق تنها مانع و مشکلی که بر سر راه این جانب وجود داشت ، در دسترس نبودن کتب فقهی و تفسیری ، و نیافتن کتاب درباره ی شبهات قصاص به اندازه ی کافی بود.

۹- مقوله شناسی تحقیق:

۹-۱) تعریف لغوی فقه:

کلمه فقه در لغت به معانی زیر آمده است:

علم دین^۱، علم به احکام شریعت، فهمیدن، خوب فهمیدن^۲.

۹-۲) تعریف اصطلاحی فقه:

اما کلمه فقه در اصطلاح به دو معنی وارد شده است:

الف) علم به احکام شرعیه فرعیه از روی ادله تفصیلی^۳

ب) مجموعه ای که مشتمل بر احکام و مسایل شرعی عملی (خواه قطعی باشد یا ظنی) و مستنبطات مجتهدین و اقوال صحیحه و اقوال راجحه و اقوال غیر صحیحه و مرجوحه و ضعیفه می باشد.^۴

اگر به تعابیر فقها و اصولیین دقت کنیم در می یابیم که استعمال کلمه فقه در معنی اول بسیار غالب و راجح است؛ لذا ما نیز در این تحقیق، اصطلاح فقه را به همان معنی مشهور گرفته و به توضیح آن می پردازیم.

در این تعریف پنج قید وجود دارد که با کمک این قیود علم فقه از علوم دیگر جدا می شود.

۱- علم به احکام:

با این قید، علم به ذات و اشخاص مانند علم به زید و حسن و علم به صفات آنها مانند شجاعت و علم به اعمال آنها از تعریف خارج می شود.

۱- تحلیل بن احمد فراهیدی، توتیب الكتاب العین، به تحقیق: مهدی مخزومی و ابراهیم سامرانی (قم: اسوه، ۱۴۱۴ ه. ق.)، ج ۳ ص ۱۴۱۰.

۲- راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، به تحقیق: صفوان عدنان داوودی (بیروت: دارالشامیه، ۱۴۱۲ ه. ق.)، ص ۶۴۲؛ حسن بن زیدالدین مکی عاملی، معالم الاصول، به تصحیح: علی محمدی (قم: دارالفکر، ۱۳۷۴ ه. ش.)، ص ۴۲.

۳- محمد بن علی شوکانی، ارشاد الفحول الی تحقیق الحق من علم الاصول (مصر: مطبعه مصطفی البابی الحلبي، ۱۳۵۶) ص ۳؛ علی بن محمد جرجانی، التعریفات (مصر: مطبعه مصطفی البابی الحلبي، ۱۳۷۵)، ص ۱۴۷.

۴- مجلس الاعلی للثنون الاسلامیه، موسوعه فقه الاسلامی الشیخیه بموسوعه جمال عبدالناصر الفقهیه (قاهره: [بی نا] ۱۳۸۶ ه. ق.)، ج ۱ ص ۱۰.

۲- شرعی :

این قید، برای احکام است تا با آن احکام غیر شرعی مانند احکام عقلی محض (مانند ریاضیات) و احکام لغوی از تعریف خارج شوند.

۳- فرعی :

با این قید، علم به احکام اصول دین از قبیل وجوب اعتقاد به مبدأ آفرینش از تعریف خارج می شود. چون متکفل آنها علم کلام است. و نیز با قید مزبور، علم به احکام اصول فقه خارج می شود؛ مانند حجیت ظواهر کتاب و سنت و خبر عادل و....

۴- دلیل :

این قید، علم کسانی را که بدون دلیل به احکام علم دارند را خارج می کند؛ مانند علم پیغمبران که به وسیله وحی است.

۵- تفصیلی :

قید تفصیلی، علم مقلد به مسایل و احکام شرعی را از تعریف خارج می کند؛ چون مقلد به احکام شرعی علم تفصیلی ندارد بلکه در پرتو یک علم اجمالی است که احکام را از مجتهد اخذ می کند.^۱

بنابر این فقه مطلق دانستن نیست بلکه دانستن استدلالی احکام است.

۹-۳ آیات :

آیات، جمع آیه است. اهل لغت در ریشه و مبدأ اشتقاق آن، آئی ی - اوی و آئی را احتمال داده اند.^۲

در کتاب المنجد معانی متعددی برای آیه ذکر شده است؛ از جمله شخص، بدن، جسم مردم.^۳

۱- حسن بن زیدالدین مکی عاملی، معالم الاصول، ص ۲۳

۲- مرکز فرهنگ و معارف اسلامی، دائره المعارف قرآن کریم (قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۲)، ج ۱ ص ۳۵۱

۳- لونیس معلوف، المنجد فی اللغه (قم: دارالعلم، ۱۳۸۲ ه.ش)، ج ۱ ص ۱۴۷